

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ
ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ

ΣΟΦΙΑΣ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ *

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ

Ἐπὶ τῇ συμπληρώσει ἔτους ἀπὸ τοῦ θανάτου τῆς Σοφίας Ἀντωνιάδου ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν συνέρχεται, ἵνα τιμήσῃ τὴν μνήμην τοῦ ἀντεπιστέλλοντος τούτου μέλους αὐτῆς. Κατὰ τὴν σεμνὴν ταύτην τελετὴν θὰ ἐκτεθοῦν τὰ τοῦ βίου καὶ τῆς σταδιοδρομίας, θὰ χαρακτηρισθῇ εἰς τὰς καιρίας γραμμὰς του τὸ ἐπιστημονικὸν καὶ συγγραφικὸν ἔργον καὶ θὰ σκιαγραφηθῇ ἡ ἐξαιρετος προσωπικότης καὶ ἡ καθόλου ἀκτινοβολία τῆς μεταστάσης συναδέλφου.

Ἡ Σοφία Ἀντωνιάδου ἐγεννήθη ἐν Πειραιεὶ τὴν 31ην Ἰουλίου 1895 ἐκ παλαιᾶς Κρητικῆς οἰκογενείας, ἡ ὁποία εἶχε δώσει ἄνδρας διαπρέφαντας εἰς τὰ Γράμματα, τὴν Ἐπιστήμην καὶ τὸν δημόσιον βίον, πλὴν δ' ἄλλων καὶ τὸν Ἐμμανουὴλ Ἀντωνιάδην, ἀγωνιστὴν, δημοσιογράφον καὶ συγγραφέα τῶν χρόνων τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας. Τὰ ἐγκύκλια μαθήματα ἐδιδάχθη ἐν τῇ γενετείρᾳ. Ἀκολούθως ἔτυχεν ἐν Ἀθήναις τοῦ Γαλλικοῦ *baccalauréat* (*Latin - Grec - Philosophie*) καὶ ἐσπούδασεν εἰς τὴν Σορβόννην τὴν Κλασσικὴν Φιλολογίαν. Τῷ 1920 ἔλαβε τὸ πτυχίον τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων (*licence classique*) καὶ δέκα ἔτη βραδύτερον ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῶν Γραμμάτων (*doctorat -ès -Lettres*, κρατικὸν δίπλωμα), ὑποστηρίξασα τὰς δύο διατριβάς της: *L'Évangile de Luc. Esquisse de Grammaire et de style* (ἐν Παρισίοις, 1930) καὶ *Pascal traducteur de la Bible* (ἐν Leiden, 1929).

Ἦδη τῷ 1929 ἡ Σοφία Ἀντωνιάδου εἶχε διαδεχθῆ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Leiden τῆς Ὀλλανδίας τὸν διαπρεπεῖ βυζαντινολόγον καὶ νεοελληνιστὴν D. C. Hesseling. Ἡ ἑκτακτος ἔδρα, ἡ ὁποία ἀρχικῶς ἀνεφέρετο εἰς τὴν Νεοελληνικὴν

* Δημοσίᾳ συνεδρία τῆς 8 Φεβρουαρίου 1973.

Λογοτεχνίαν, ἔλαβε τότε εὐρύτερον περιεχόμενον, μετονομασθεῖσα εἰς ἔδραν τῆς Παλαιοχριστιανικῆς, Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς γλώσσης καὶ Φιλολογίας. Τῷ 1951 ἐγένετο τακτικῆ. Ὁ ἐναρκτήριος λόγος τῆς νέας καθηγητρίας εἶχεν ὡς θέμα τὴν «Σημασίαν τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Γλώσσης» (*L'impromptu de la grec moderne*, ἐν Leiden, 1929) καὶ ἐξεφωνήθη γαλλιστί. Πρὸ τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ἢ Ἀνωτινάδου εἶχε διδάξει καὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Amsterdam, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Μαΐου 1948 ἰδρύθη καὶ ἐκεῖ ἔδρα τῆς Νεοελληνικῆς γλώσσης καὶ Λογοτεχνίας. Ὁ ἐναρκτήριος λόγος, ἐκφωνηθεὶς νῦν εἰς τὴν Ὀλλανδικήν, ἀνεφέρετο εἰς τὰ «Νέα ῥεύματα εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Λογοτεχνίαν ἀπὸ τοῦ 1922» (ἐδημοσιεύθη ἑλληνιστί εἰς τὴν Νέα Ἑστία τῆς 15ης Αὐγούστου καὶ 1ης Σεπτεμβρίου 1949). Τὴν 1ην Ἰουνίου 1950 ἢ Ἀνωτινάδου ἐξελέγη ἀντεπιδέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Τὴν ἐν Ὀλλανδία σταδιοδρομίαν της διέκοπεν ἡ Σοφία Ἀνωτινάδου προῶ-
 ρως, διὰ τὴν ἀναλάβη τὴν διεύθυνσιν τοῦ νεοσυστάτου («Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου
 Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν») τῆς Βενετίας. Ἐπιφυλασσόμενος τὴν
 ἐπανέλθω ἐπὶ τοῦ θέματος, θὰ εἶπω μόνον ὅτι ἡ μετάθεσις ἀπὸ τοῦ Λουγδούνου
 τῶν Βαταύων εἰς τὰ τεράγνη τῶν Οὐνετῶν ἤσκησε μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς
 σταδιοδρομίας, τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου καὶ τῆς προσωπικότητός της. Μετὰ ἔνδεκα
 ἐτῶν (1955 - 1966) ἔντονον καὶ δημιουργικὴν δραστηριότητα ἢ Ἀνωτινάδου, πλή-
 ρους μόχθου, σοφίας καὶ ἐξαιρέτων ἀνθρωπίνων ἐμπειριῶν, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πα-
 τριον γῆν. Εἰς τὴν σιγὴν τοῦ γραφείου τῆς ὁδοῦ Ῥηγίλλης, ἐν τῷ μέσῳ ἐνθυμίων
 τῆς Ὀλλανδίας καὶ τῆς Βενετίας, συνέγραψε τὰς τελευταίας μελέτας της, μεταξὺ
 δὲ ἄλλων τὴν πραγματείαν Ἑμμανουήλ Ἀνωτινάδης, ὁ ἄγωνισ-
 τής, ὁ δημοσιογράφος 1791 - 1863 (ἐν Ἀθήναις, 1971). Μετέ-
 σχε τῶν διεθνῶν συνεδρίων, τοῦ Α' Κυπριολογικοῦ Συνεδρίου (1969), τοῦ Β' Διε-
 θνοῦς Συνεδρίου τῶν Σπουδῶν τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης (1970). Ἡ τελευ-
 ταία ἐπιστημονικὴ παρουσία της ἦτο ἡ συμμετοχὴ εἰς τὸ ἐν Βουκουρεστίῳ ἸΔ'
 Διεθνὲς Συνέδριον τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν (Σεπτέμβριος 1971), ὅπου ὠμίλησε
 περὶ μιᾶς ἀγαπητῆς εἰς αὐτὴν γυναικείας προσωπικότητος, τῆς Ἄννης τῆς Κομνη-
 νῆς. Μετὰ τέσσαρας μῆνας, τὴν 25ην Ἰανουαρίου 1972, χωρὶς μακρὰς ἀσθενείας
 καὶ πόνον, ἐγκατέλειπε τὸν γήινον τοῦτον κόσμον.

Τὸ ἐπιστημονικὸν καὶ συγγραφικὸν ἔργον τῆς Σοφίας Ἀνωτινάδου διαμορ-
 φοῦται εἰς τὰς τρεῖς μεγάλας ἐστίας τῶν Παρισίων, τοῦ Leiden καὶ τῆς Βενετίας,
 εἰς τὰς ὁποίας ὀλοκληροῦται ἢ παίδευσις καὶ ἀναπτύσσεται ἢ σταδιοδρομία αὐτῆς.
 Τῷ 1922 δημοσιεύεται ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραὰμ μετὰ εἰσαγωγῆς καὶ

ἐρμηνευτικῶν ὑπομνημάτων. Ἀκολουθεῖ τὸ δοκίμιον Ἡ κλασσικὴ Γαλλικὴ κωμωδία (ἐν Ἀθήναις, 1925), περιλαμβάνον διαλέξεις εἰς τὴν Ἑπαγγελματικὴν Σχολὴν Θεάτρων) περὶ Μολιέρου, *Marivaux* καὶ *Beaumarchais*. Βεβαίως τὰ πρωτόλεια ταῦτα εἶναι ἀπλῶς ἐνδεικτικὰ τῶν πρώτων διαφορόντων καὶ τῶν ἀναζητήσεων τῆς νεαρᾶς φιλολόγου. Πραγματικὴν ἀφειρητὴν τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου ἀποτελοῦν αἱ δύο διδακτορικαὶ διατριβαί, μάλιστα ἡ ὑπὸ τὸν τίτλον *L'Évangile de Luc. Esquisse de Grammaire et de style* (ἐν Παρισίοις, 1930), ἐκ σελίδων XII + 456.

Τὸ περὶ τῆς Γραμματικῆς καὶ τοῦ ὄφους τοῦ κατὰ Λουκᾶν Ἐδαγγελίου ἐντάσσεται εἰς σειρὰν ἐρευνῶν, τῶν ὁποίων εἰσηγητὴς ἐγένετο ὁ *Hubert Pernot* διὰ τῶν ἔργων του *Pages choisies des Évangiles* (1925) καὶ *Études sur la langue des Évangiles* (1927). Ἐκ τῶν κυριωτέρων μεθοδικῶν κατευθύνσεων τῶν ἐρευνῶν τούτων ἦτο ἡ μελέτη τῆς γλώσσης τῶν Ἐδαγγελιστῶν ὄχι μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχαίας, ἀλλὰ καὶ τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον πλεῖστα ὄσα φαινόμενα, ἀντιβαίνοντα εἰς τὴν παράδοσιν τῆς ἀρχαίας, εἶδον τὴν ἐρμηνείαν των διὰ τῆς νέας Ἑλληνικῆς. Τὸ βιβλίον περιλαμβάνει τέσσαρα μέρη: τὴν Μορφολογίαν, τὸ Λεξιλόγιον, τὴν Σύνταξιν, τὸ Ὑφος. Εἰς τὴν παρασκευὴν του ἡ συγγραφεὺς ἐκόμισεν ὄχι μόνον τὴν γνῶσιν ὀλοκλήρου τῆς παραδόσεως, ἀλλὰ καὶ τὴν εὐαισθησίαν τῆς Ἑλληνίδος. Τὰ κεφάλαια περὶ τοῦ ὄφους καὶ τῆς γλώσσης τοῦ Λουκᾶ ὡς ἐνδιαμέσου μεταξὺ τῆς Κλασσικῆς καὶ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς εἶναι ὑποβλητικὰ ἐν τῇ τολμηρότητί των. Κατὰ τὴν ὑποστήριξιν τῆς διατριβῆς ἐνώπιον τῶν κριτῶν (καὶ ἤμην παρών!) ἰδιαίτερον συζήτησιν προεκάλεσεν ἡ διαπίστωσις αὕτη τῆς ὑποψηφίου: ὅτι, ἐνῶ οἱ δημοτικίζοντες συγγραφεῖς ἀφίστανται τῶν κανόνων συντάξεως τῆς ἐπισήμου Ἑλληνικῆς, παρὰ ταῦτα οὐδόλως ἀποστέρουσι τὴν χρησιμοποίησιν ἀρχαϊκῶν λέξεων. «Τοῦτο, λέγει, ἔγκειται εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν τῆς Ἑλληνικῆς, γλώσσης τεινούσης πρὸς τὴν μεταβολὴν ἅμα καὶ τὴν συντήρησιν» περὶ τῆς ὁποίας θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὰ μητρῶα τοῦ λεξιλογίου της περιλαμβάνουν μόνον γεννήσεις, οὐδέποτε δὲ θανάτους» (*Préface*, σελ. IX).

Εἰς τὸν κύκλον τῶν μεγάλων θεμάτων, περὶ τὰ ὁποῖα ἐστράφη ἡ διατριβὴ περὶ τῆς γλώσσης τοῦ κατὰ Λουκᾶν Ἐδαγγελίου, ἔχει τὴν ἀφειρητὴν τὸ ἕτερον τῶν μεγάλων ἔργων τῆς Σοφίας Ἀντωνιάδου: *Place de la Liturgie dans la tradition des lettres grecques*, ἐν Leiden, 1939. Ἡ γοητεία τοῦ μεγάλου προβλήματος νὰ διαγνώσῃ «τὴν σημερινὴν γλῶσσαν καὶ νοοτροπίαν εἰς κείμενα κατὰ εἴκοσιν αἰῶνας παλαιότερα» καὶ νὰ «διακρίνῃ εἰς κείμενα σημερινὰ τὴν μακρινὴν ἠχὴν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ τὴν κλασσικὴν του

παράδοσιν καὶ τὴν ἀνάμειξιν τόσων ξένων λαῶν, τοὺς ὁποίους ἀφωμοίωσεν)—ἡ γοητεία τοῦ μεγάλου τούτου προβλήματος ὀδηγεῖ αὐτὴν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν κειμένων τῆς Λειτουργίας καὶ τῆς θέσεώς των εἰς τὴν παράδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων. Τὸ τρίτον καὶ τὸ μᾶλλον πρωτότυπον μέρος τοῦ βιβλίου στρέφεται περὶ τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὅποιαν ἤσκησεν ἡ Λειτουργία ἀπὸ τοῦ Ἰουστίνου τοῦ Μάρτυρος μέχρι τῶν ὑστέρων Βυζαντινῶν χρόνων καὶ μέχρι τῆς δημοδεστέρας Γραμματείας τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τῆς λαϊκῆς παραδόσεως.

Διὰ τὰ ἀναποκριθῆ εἰς τὰς πανεπιστημιακὰς ἀνάγκας καὶ εἰς τὴν ζήτησιν τοῦ εὐρύτερου κοινοῦ ἡ Σοφία Ἀντωνιάδου ἐξέδωκε τὸ βιβλίον *Het Nieuw-Griekse Leerbok* (ἐκ σελίδων 475, Utrecht, 1949). Τὸ ἰδιότυπον τοῦτο ἔργον εἶναι κατὰ βάσιν ἐνδεῖα ἀνθολογία κειμένων, πλαισιουμένη διὰ μακροτάτης εἰσαγωγῆς εἰς τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν σύνταξιν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς καὶ διὰ γραμματολογικῶν ὑπομημάτων, ἄλλοτε μακροτέρων, ἄλλοτε συντομωτέρων. Τὰ κείμενα κατανέμονται εἰς δύο μέρη. Τὰ περὶ ἀρχίζουσιν ἀπὸ τοῦ Ἰωάννου Μόσχου καὶ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου καί, διὰ τοῦ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, τοῦ Μηριάτη, τοῦ Βουλγάρεως, τοῦ Θεοτόκη, τοῦ Κοραῆ, τοῦ Καποδίστρια, τοῦ Μακρυγιάννη, τοῦ Κολοκοτρῶνη, τοῦ Σπυρίδωνος Τρικυόπη, φθάνουν μέχρι τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, τοῦ Θεοτοκά, τοῦ Καζαντζάκη, τοῦ Βενέζη. Δείγματα τῆς γλώσσης τῶν νομικῶν κειμένων καὶ τῆς δημοσιογραφίας εὐρίσκουν ἐκεῖ τὴν θέσιν των. Τὰ ποιητικὰ ἔργα ἀρχίζουσιν ἀπὸ τοῦ Ἀκριτικοῦ ἔπους καὶ τῆς Κρητικῆς Σχολῆς καί, διὰ τοῦ Ῥήγα καὶ τῶν Ἑπτανησίων, φθάνουν μέχρι τοῦ Σεφέρη καὶ τοῦ Ἐλύτη.

Ἐλάσσονες μελέται δημοσιεύονται εἰς Ἑλληνικά καὶ ξένα περιοδικά, μεταξὺ δ' ἄλλων καὶ αἱ ἑξῆς: Ἡ περιγραφικὴ στήν «Ἀλεξιάδα». Πῶς ἡ Ἄννα Κομνηνὴ βλέπει καὶ ζωγραφίζει πρόσωπα καὶ χαρακτῆρες (Ἑλληνικά, τόμ. 5, 1932, σελ. 255 - 276). — Νεοελληνικὰ στοιχεῖα στὰ ἐπτὰ πρῶτα βιβλία τῆς «Ἀλεξιάδος» (Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου, Ἀθήναι, 1935, σελ. 370 - 374). — *Sur une mosaïque de Ravenne* (*Mnemosynes Bibliothecae Classicae Batavae, ex tertiae Seriei volumine tertio, Leiden, 1936, σελ. 219 - 231*). — Δοκίμιο γιὰ τὴν ἠθικὴ ἀποκατάστασιν τοῦ Βασιλείου Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου (*Μακεδονικά, τόμ. 3, 1953 - 1955, σελ. 241 - 280*). — Πτωχοπροδρομικά (*Mélanges Octave et Melpo Merlier, τόμ. Α', Ἀθήναι, 1956, σελ. 1 - 11*). — *Het Dagboek van een te Amsterdam Gevestigde Griekse Koopman* (*Tijdschrift voor Geschiedenis, 1956, σελ. 57 - 66*).

Ἡ ἀνάληψις τῆς διευθύνσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν τῆς Βενετίας ἔτρεψε τὴν ἐρευνητικὴν καὶ συγγραφικὴν δραστηριότητα τῆς Σοφίας Ἀντωνιάδου πρὸς νέους χώρους. Ἡ γλῶσσα τῶν Ἐδαγ-

γελίων, ἡ μεταγενεστέρα Φιλολογία τοῦ παρηκμακότος Ἑλληνισμοῦ, ἡ Φιλολογία τοῦ Βυζαντινοῦ καὶ τῶν Νεωτέρων χρόνων ἤρχισαν νὰ ὑποχωροῦν πρὸ τοῦ μεγαλειώδους θεάματος τοῦ ἐν δουλείᾳ καὶ δυστυχίᾳ Γένους. Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τοπίου ὑπῆρξεν ἀπότομος, ἀλλὰ ἡ ἀκάματος Διευθύντρια μὲ καταπλήσισουσαν ταχύτητα ὑπέταξε τὸν τεράστιον ὄγκον τῶν νέων πραγμάτων, τὰ ὅποια ἔκειντο ἐνώπιόν της ὡς ἄμορφος ὕλη τοῦ παρελθόντος: μνημεῖα καὶ κτήρια, ἐκκλησιαστικὰ κειμήλια, ἔργα τέχνης καὶ εἰκόνες, ἀρχεῖα, παντοῖα πηγαί... Ἦδη τῷ 1958 ἐδημοσιεύετο εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἡ ἀνακοίνωσις «Πορίσματα ἀπὸ τὴν μελέτην προχείρων διαχειριστικῶν βιβλίων τῶν ἐτῶν 1544-1547 καὶ 1549-1554 τῆς παλαιᾶς κοινότητος Βενετίας» (τόμ. 33, 1958, σελ. 466-487). Ἡκολούθουν ἄλλαι συμπληρωματικαὶ ἀνακοινώσεις «Νέα στοιχεῖα ἀπὸ τὰ κατάστιχα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος Βενετίας (16ου αἰ.)» (Ἀφιέρωμα στὴ μνήμην τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Ἀθῆναι, 1960, σελ. 63-67) καὶ «Πορίσματα ἀπὸ τὴν μελέτην τοῦ Βιβλίου Συνοικισίων τῆς Ἀδελφότητος Ἑλλήνων Βενετίας» (Εἰς μνήμην Κ. Ἀμάντου 1874-1960, Ἀθῆναι, 1960, σελ. 432-437). Διὰ μακροῦς ἐκθέσεως πρὸς τὴν Γαλλικὴν Académie des Inscriptions et Belles-Lettres ἐξετίθεντο οἱ σκοποὶ καὶ τὸ πρόγραμμα τοῦ Ἰνστιτούτου (L'Institut Grec de Venise, ses buts et son programme, Comptes rendus des séances de l'année 1960, Παρίσιοι, 1961, σελ. 127-143). — «Le chroniqueur vénitien Zancaruolo et les rapports de Venise avec les Crétois et l'empereur de Byzance (XIVe siècle)» (Actes du XIIe Congrès International des Études Byzantines, τόμ. Β', Βελιγράδιον, 1964, σελ. 27-36). — «Ὁ χρονογράφος Zancaruolo καὶ ἡ Κρητικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1363» (Κρητικὰ Χρονικά, τόμ. 15-16, 1961-1962, σελ. 353-362). — «Ὀικονομικὴ κατάστασις τῶν πόλεων τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ πολέμου 1645-1669. Συναλλαγὰι τοῦ Γεωργίου Μόρμωρη» (Θησαυρίσματα, τόμ. 4, 1967, σελ. 38-52). — «Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα. Τὸ Ἀρχεῖον Grimani» (Χαριστήριον εἰς Ἀναστάσιον Ὀρλάνδον, τόμ. Γ', Ἀθῆναι, 1966, σελ. 153-165). — «Κατάστιχο τοῦ 1645 περὶ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῆς Ζακύνθου» (Πρακτικὰ Τρίτου Πανιωνίου Συνεδρίου, τόμ. Α', Ἀθῆναι, 1967, σελ. 6-15). — «Della condotta del Cardinale Bessarione. Saggio di interpretazione psicologica» (Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici, τόμ. 15, 1968, σελ. 85-94), κλπ. Τὸ τελευταῖον ἔργον «Ἐμμανουὴλ Ἀντωνιάδης, ὁ ἀγωνιστής, ὁ δημοσιογράφος 1791-1863» (ἐν Ἀθήναις, 1971), ἀναφερόμενον εἰς μέλος τῆς οἰκογενείας της, ἐκφεύγει τοῦ σχήματος.

Τοιοῦτον ὑπῆρξεν εἰς τὰς γενικὰς γραμμάς του τὸ συγγραφικὸν ἔργον: πλούσιον, πολυσχιδές, ὑψηλῆς στάθμης καὶ ποιότητος, ἐπιστημονικῶς καθαρὸν, τίμιον καὶ εἰλικρινές. Ἀλλ' ἐὰν συνήθως τὸ συγγραφικὸν ἔργον χαρακτηρίζῃ τὴν ΠΑΑ 1973

προσωπικότητα τοῦ γράφοντος, εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις ἢ προσωπικότης ἐρμηνεύει καὶ διαφωτίζει τὸ ἔργον. Καὶ ὑπεράνω πάσης ἄλλης ἐκδηλώσεως ἢ Σοφία Ἀντωνιάδου ὑπῆρξε μία ἰσχυρά, ἐξαίρετος, γοητευτικὴ καὶ ἀκτινοβολοῦσα προσωπικότης, εἶδος ἰδιαίτατον εἰς τὴν πινακοθήκην τῶν Ἑλληνίδων τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τέχνης. Εἰς αὐτὴν ἐπιθυμῶ δι' ὀλίγων νὰ ἐγκύψω, τελευτῶν, μὲ τὴν ἐμπειρίαν μιᾶς φιλίας ἡμίσεος περὶπου αἰῶνος.

Γεννηθεῖσα εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Σαρωνικοῦ, ἀνατραφεῖσα εἰς τοὺς κόλπους παλαιᾶς Κρητικῆς οἰκογενείας, ἐκπαιδευθεῖσα εἰς τὴν γεραρὰν παράδοσιν τῆς Γαλατικῆς σοφίας καὶ χάριτος, ἢ Ἀντωνιάδου ἐδέχθη δύο μεγάλας προκλήσεις (ἀποδίδω οὕτω τὸν ὄρον *Challengé* κατὰ τὸ φιλοσόφημα τοῦ ἱστορικοῦ *Arnold Toynbee*), δύο προκλήσεις, αἱ ὁποῖα ἐχάλκευσαν τὴν προσωπικότητά της καὶ ὠδήγησαν αὐτὴν εἰς βιώματα, εἰς ὕπατα κατορθώματα ἀνθρωπίνου βίου· δύο προκλήσεις, δύο πνευματικὰς περιπετείας, ἀντιστοιχοῦσας πρὸς δύο περιόδους τοῦ ἐπιστημονικοῦ της σταδίου: τὴν Βαταῦκὴν καὶ τὴν Βενετικὴν.

Εἰς ἡλικίαν τριάκοντα τεσσάρων ἐτῶν ἐκλήθη νὰ διαδεχθῇ τὸν *Hesseling* εἰς τὸ *Leiden* τῆς Ὀλλανδίας, τὸ Λούγδουρον τῶν Βαταύων, περίπτυστον κέντρον κλασσικῶν σπουδῶν ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος. Εἰς τὴν χθαμαλὴν χώραν τῶν ἀναχωμάτων καὶ τῶν διωρῶν, τῶν ἀδστηρῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, τῆς λαμπρᾶς παραδόσεως τοῦ Ἑράσμου, τοῦ *Scaliger*, τοῦ *Vossius*, τοῦ *Grotius*, τοῦ *Meursius*, τοῦ *Valckenaer*, τοῦ *Cobet*, τοῦ πολλοῦ Κοβήτου, διδασκάλου τοῦ Κωνσταντίνου Κόντου, ἢ Ἑλληνὶς καθηγήτρια, περιβεβλημένη τὴν βαρεῖαν τήβεννον τοῦ Πανεπιστημίου, ἀνέλαβε τὸν τεράστιον ἄθλον. Ἐντὸς βραχέος χρονικοῦ διαστήματος ὑπέταξε τὴν γλῶσσαν τοῦ τόπου, κακῶς ἠχοῦσαν καὶ λυποῦσαν ὧτα εἰθισμένα εἰς τὰ γελαστὰ φωνήεντα, καὶ ἀποκατέστησεν οὕτω τὴν ἄμεσον ἐπαφὴν μὲ τοὺς διδασκομένους καὶ τὸ εὐρύτερον κοινόν. Εἰς τὸ *Leiden* καὶ ἀκολούθως εἰς τὸ *Amsterdam* ἔφερε τὴν αὔραν τῆς ζωντανῆς λαλιᾶς τῶν Ἑλλήνων, τὴν διαφάνειαν καὶ τὴν χάριν τῶν ποιητῶν, τὴν ἀπλότητα καὶ τὸ εἰδυλλιακὸν κλίμα τῶν πεζογράφων, τὴν κομψότητα καὶ τὴν ἀκτινοβολίαν τῆς παρουσίας της. Τὰ μεσαιωνικὰ καὶ νεώτερα Ἑλληνικὰ γράμματα ἔγιναν προσιτὰ καὶ ἀγαπητὰ εἰς τὰς Κάτω Χώρας. Ἐπὶ μίαν εἰκοσιπενταετίαν ἢ Ἀντωνιάδου διετέλεσεν ἐκεῖ ἡ μεγάλη πρέσβειρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὅτε τῷ 1956 ἀπεχώρησε τῆς ὑπηρεσίας συνάδελφοι καὶ μαθηταὶ ἐν πανηγυρικῇ τελετῇ ἀφίερωσαν εἰς αὐτὴν ἀναμνηστικὴν βίβλον ὑπὸ τὸν Ἑλληνικὸν τίτλον («Ἀντίδωρον»).

Συνεπλήρου ἢ Ἀντωνιάδου τὸ ἐξηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας, ὅτε τὴν 12ην Ἰουλίου τοῦ 1955 ἔδιδεν ἐν τῷ μεγάρῳ τῆς Ἑλληνικῆς πρεσβείας τῆς Χάγης τὸν

νεομισμένον ὄργανον τῆς Διευθυντρίας τοῦ ἐν Βενετία Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν. Ἐκ τῶν ἐρειπίων, ἐκ τοῦ ἀμόρφου σωροῦ τῶν ἀρχείων, ἐκ τῶν ἀτάκτως φυλασσομένων καὶ πλημμελῶς διατηρουμένων εἰκότων καὶ ἄλλων κειμηλίων ἐκαλεῖτο νὰ μεταμορφώσῃ τὸ *Campo dei Greci*, χῶρον τῆς παλαιᾶς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος, εἰς συγκρότημα μνημειακῶν κτηρίων, εἰς ἀρχαιακὴν μονάδα, εἰς μουσεῖον, εἰς ἴδρυμα ἐρεῦνης καὶ παιδείσεως, εἰς ἐστίαν προβολῆς Εὐρωπαϊκῆς στάθμης. Ἐκαλεῖτο ὡσαύτως νὰ ἐκπαιδέσῃ τοὺς πρώτους συνεργάτας, νὰ ὀρίσῃ τὰ πεδία τῆς ἐρεῦνης, τὰ θέματα, νὰ ὀργανώσῃ διαλέξεις καὶ διεθνεῖς συναντήσεις, νὰ θέσῃ τὰς βάσεις τῶν περιοδικῶν καὶ ἄλλων δημοσιευμάτων. Νὰ ἐξιστορήσῃ τὰ μεγάλα ταῦτα ἐγχειρήματα, θὰ ἦτο ἀδύνατον. Αἱ ἐκθέσεις τῆς Διευθυντρίας, τὰ ἀρχεῖα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τοῦ Ἰνστιτούτου περικλείουν πλουσιωτάτην ὕλην, διὰ νὰ γραφῇ μίαν ἡμέραν ἡ ἱστορία τῶν πρώτων ἐτῶν τοῦ ιδρύματος Βενετίας. Θὰ εἶπω μόνον ὅτι τὸ ἐπιτελεσθὲν ἐντὸς βραχέος σχετικῶς χρονικοῦ διαστήματος ἔργον ὑπῆρξεν ὄντως γιγάντειον. Ἡ ἀνοικοδόμησις τῶν κτηρίων, ἰδίως τῆς Φλαγγινείου Σχολῆς, ἔργου τοῦ ἀρχιτέκτονος τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος *B. Longhena*, καὶ τῆς *Scuola* ἢ *Scoletta San Niccolò*, ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῶν εἰκόνων, ἡ δημιουργία τοῦ μουσείου ἐπετεύχθησαν κατὰ τὸν καλύτερον τρόπον. Ἐνωρίτατα κατέφθασαν οἱ πρῶτοι ἐρευνηταί, οἱ φιλοξενούμενοι καὶ οἱ ἐταῖροι. Ἦδη τῷ 1962 ἤρχισεν ἐκδιδόμενον ὑπὸ τὸν τίτλον «Θησαυρίσματα» τὸ ἐτήσιον περιοδικὸν ὄργανον τοῦ Ἰνστιτούτου. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐτερματίσθη ἡ ἐκτύπωσις τοῦ ἔργου: *Icones de Saint-Georges des Grecs et de la Collection de l'Institut* — Εἰκόνες τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Μανόλη Χατζηδάκη, ἠκολούθησε δὲ τῷ 1966 τὸ ἔργον τοῦ συναδέλφου Ἀνδρέου Ξυγγοπούλου, *Les miniatures du Roman d'Alexandre le Grand dans le codex de l'Institut Hellénique de Venise* — Αἱ μικρογραφίαι τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἰς τὸν κώδικα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Βενετίας. Ἀμφότερα τὰ δημοσιεύματα ταῦτα, λαμπρὰ εἰς ἐμφάνισιν καὶ περιεχόμενον, ἔδωκαν ἀπὸ τῶν πρώτων ἐκδηλώσεων τὸν τόνον τῆς ὑψηλῆς ἐπιστημονικῆς στάθμης τοῦ νεοπαγοῦς ιδρύματος. Εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν καὶ τὴν ὀργάνωσιν αὐτοῦ ἡ Σοφία Ἀντωνιάδου ἐπέδειξεν ἐκτάκτους ἀρετάς: ἀπαράμιλλον ζῆλον, δύναμιν θελήσεως, ἔκτακτον καλαισθησίαν, ἀγωνιστικὴν διάθεσιν καὶ πείσμα, ἐνίοτε δὲ καὶ αὐταρχικότητα, ἄνευ τῆς ὁποίας τὸ ὅλον οἰκοδόμημα θὰ συνετριβέτο ἐντὸς τῶν πλοκάμων τῆς γραφειοκρατίας. Ἐπὶ ἔνδεκα ἔτη, πραγματικὴ Δέσποινα τοῦ Μεγάλου *Longhena*, συνέδεσε τὸ *Campo dei Greci* μὲ τὰς σημερινὰς ἐπιστημονικὰς ἐπιδιώξεις τῆς Ἑλληνικῆς

νεότητος. Ἐγκαταλείπουσα τὴν διεύθυνσιν ἄφινεν εἰς τὸν διακεκριμένον διάδοχόν της, τὸν καθηγητὴν Μ. Μανούσакαν, μίαν λαμπρὰν παράδοσιν.

Τὴν ἐν Ὀλλανδία διδασκαλίαν τέμνει μία περίοδος ὀδύνηρὰ καὶ μεγάλη: ὁ πόλεμος καὶ ἡ ἐχθρική κατοχή. Τὰ κρίσιμα ταῦτα ἔτη διήρυσεν ἡ ἀείμνηστος συνάδελφος ἐν ἐκτάκτῳ δραστηριότητι καὶ ἐθνικῇ ἐξάρσει. Ἐν τῇ Ἰταλικῇ εἰσβολῇ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν κινδυνεύουσαν πατρίδα. Διαρκούντος τοῦ πολέμου παρέσχε τὰς ὑπηρεσίας της καὶ εἰς τὴν «Πνευματικὴν ἐπιστροφάτευσιν» καὶ εἰς τὸ τμήμα ἀποκαταστάσεως ἀναπήρων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ. Εἰς τὴν φλεγόμενην Κέρκυραν ἔφερε τὴν παραμυθίαν καὶ τὴν ἐγκαρδίωσιν. Κατὰ τὴν Κατοχὴν, ὡς μέλος τῆς ὀργανώσεως «Μέριμνα», εἰργάσθη παντοιοτρόπως εἰς ἔργα εὐποιίας καὶ εἰς ἐθνικὰς ἀποστολάς ἐπικινδύνους. Τὸ μικρὸν διαμέρισμα τῆς ὁδοῦ Ξενοφώντος μὲ τὸν ἀπέριττον ναῦσκον του εἶχεν ἀποβῆ κέντρον συναντήσεως καὶ ἀντιστάσεως, γαλήνιον καταφύγιον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὑπερτάτης δοκιμασίας τοῦ ἔθνους. Εἰς τὸν Πόλεμον καὶ τὴν Κατοχὴν ἡ ἀγαπητὴ συνάδελφος ἀφιέρωσε τὰς δυνάμεις της εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὑπερτάτου ἀγαθοῦ: τῆς ἀπελευθερώσεως, τῆς ἀποκαταστάσεως καὶ τῆς δικαίωσεως τῆς Πατρίδος!

Ἡ ἱστορία τῆς ζωῆς τῆς Σοφίας Ἀντωνιάδου ὑπῆρξεν ἡ ἱστορία ἐνὸς ἀσιγάστου καὶ εὐγενοῦς πάθους: πάθους τοῦ καθήκοντος, τοῦ δέοντος, πάθους τοῦ μέτρου καὶ τῆς τελειότητος· μὲ μίαν λέξιν πάθους τῆς Ἑλλάδος. Εἴτε ἔγραφε τὴν ἐναίσιμον διατριβὴν περὶ τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου, εἴτε ἐμελέτα τὴν θέσιν τῆς Λειτουργίας εἰς τὴν παράδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, εἴτε μετέφραζε τὰ ἔργα τῆς νεωτέρας Λογοτεχνίας, εἴτε προσέφερεν ὑψηλὰς ὑπηρεσίας κατὰ τὸν Πόλεμον, τὴν Κατοχὴν καὶ τοὺς τεταραγμένους μεταπολεμικοὺς χρόνους, εἴτε ἐδίδασκεν ἐν Ὀλλανδία καὶ ἔκτιζε καὶ ἠρεῦνα ἐν Βενετία, ἐν μόνον εἶχεν εἰς τὸν νοῦν καὶ τὴν θερμὴν ψυχὴν της: τὴν Ἑλλάδα. Αὐτὴν εἶχεν ὡς μέτρον καὶ τοῦ μόχθου καὶ τῆς χαρᾶς.

Ἡ Σοφία Ἀντωνιάδου καταλείπει εἰς ἡμᾶς συγγραφικὸν ἔργον ἀξιολογώτατον· καταλείπει τὴν παράδοσιν τῆς καλλιιεργείας τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων ἐν Ὀλλανδία· καταλείπει ἐπιστημονικὸν ἴδρυμα ἀντάξιον τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ παρελθόντος τοῦ Τουρκοκρατουμένου Ἑλληνισμοῦ, ἀγλάϊσμα τῆς ἡμετέρας παιδείας: τὸ ἐν Βενετία Ἰνστιτοῦτον Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν. Τιμιώτερον πάντων καταλείπει ἐν πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν δίδαγμα ὡς λαμπρὰν ὑποθήκην τελειώσεως καὶ εὐγενείας. Τὸ δίδαγμα τοῦτο παραδίδομεν εἰς τὰς νεωτέρας γενεάς.